

Охорона й захист державою конституційного права людини на підприємництво

Protection and state constitutional rights to entrepreneurship

Артем Ковач

Ключові слова:

охорона прав людини, права людини, право на підприємництво, захист прав людини, конституційні права людини, права людини в Україні.

Key words:

protection of human rights, right to entrepreneurship, human rights, constitutional rights, human rights in Ukraine.

Постановка проблеми. Станом на сьогоднішній день в Україні триває непростий, але необхідний період демократичних перетворень, формування демократичної, соціальної, правової держави. Ключовим орієнтиром держави в ефективному досягненні поставлених прогресивних цілей є права і свободи людини та громадянина. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Чільне місце в системі прав і свобод особи посідає конституційне право на підприємницьку діяльність.

Стан дослідження проблеми. Незважаючи на досить велику кількість наукових праць у сфері прав і свобод людини, у вітчизняній науці конституційного права існує порівняно небагато комплексних наукових досліджень права на підприємництво. Актуальність дослідження теоретичних і практичних проблем забезпечення державою конституційного права людини та громадянина на підприємницьку діяльність зумовлена тим, що тривалий час у системі прав і свобод людини в Україні вказане право було відсутнє, а його закріплення в Конституції нашої держави відбулось зовсім недавно, що зумовлюватиме актуальність досліджень у цій царині ще протягом тривалого часу. Необхідно зробити акцент не тільки на загальнотеоретичних аспектах прав людини, а й звернути увагу на проблеми забезпечення цих прав, зосередитись на вивченні та створенні дієвих механізмів реалізації, охорони й захисту права на підприємницьку діяльність в Україні.

Саме тому дослідження права на підприємництво через призму діяльності держави є актуальним напрямом сучасної конституційно-правової науки. У спеціальній літературі вищевказане питання в контексті загальних проблем конституційного права (в тому числі в тісному зв'язку з теорією держави і права) розглядалося в працях О.О. Лукашової, О.О. Чуб, К.К. Гасанова, М.Д. Савенко, З.Д. Чуйко, С.В. Різника, М.С. Бондаря, Л.Д. Воеводіна, М.В. Вітрука, Б.С. Ебзєєва, О.Ю. Кабалкіна, В.Ф. Котюка, С.Л. Лисенкова, О.А. Лукашевої, Г.В. Мальцева, М.І. Матузова, В.В. Мриги, П.О. Недбайла, М.П. Орзіха та інших.

Мета статті – дослідити теоретичні і практичні проблеми забезпечення державою конституційного права людини та громадянина на підприємницьку діяльність, а саме охорону й захист права на підприємництво.

Виклад основного матеріалу. У правничій літературі розрізняються поняття «механізм забезпечення», «механізм реалізації», «механізм охорони» й «механізм захисту» прав і свобод людини та громадянина, однак немає єдності думок щодо їх розмежування. Убачається доцільним погодитись із думкою О.О. Лукашової про те, що найбільш загальною є категорія «механізм забезпечення» прав і свобод особи, яку варто ділити на три підсистеми: механізм реалізації, охорони й захисту¹. На підтвердження цієї тези свідчать загальноприйняті визначення, згідно з якими «реалізація прав і свобод особи» – це безпосереднє їх утілення в життя; «охорона прав і свобод особи» – це профілактичні заходи щодо запобігання їх порушенню; «захист прав і свобод особи» – це заходи, спрямовані на відновлення порушених прав. Механізм забезпечення прав і свобод узагальнює всі ці поняття. Виходячи із цього, можна сказати, що вони є його складовими елементами. Зовсім протилежну думку має, наприклад, О.О. Чуб, яка узагальненим терміном

¹ Лукашева Е.А. Право, мораль, личность / Е.А. Лукашева ; отв. ред. В.М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1986. – С. 186.

із перелічених називає «механізм реалізації прав особи». Згідно з її міркуваннями, він характеризує втілення нормативних приписів про права в живу тканину правовідносин, у суспільну діяльність; реалізація прав включає і їх гарантування, забезпечення (створення умов для їх реалізації), охорону й у необхідних випадках захист².

На підставі наявності різних поглядів у юридичній літературі на співвідношення понять «забезпечення», «реалізація», «охорона» й «захист» прав і свобод людини та громадянина проблемним є з'ясування змісту механізму забезпечення прав і свобод особи. Близькою до нашого розуміння є думка К.К. Гасанова, відповідно до якої конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини та громадянина можна визначити як єдину систему взаємодіючих конституційно-правових засобів, за допомогою яких держава здійснює юридичний вплив на правовідносини між суб'єктами права з метою визнання, дотримання й реалізації основних прав людини та громадянина³. Однак і це визначення не можна вважати повним і абсолютним, оскільки в ньому не розкриваються належною мірою складові елементи досліджуваного механізму. Доцільним убачається для з'ясування змісту механізму забезпечення прав людини та громадянина визначити насамперед сутність його складників – механізмів реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина.

Так, механізм реалізації прав особи включає заходи, спроможні створити умови для здійснення прав і свобод людини та громадянина. Це фактичне втілення прав у соціальних, суспільних відносинах. Цей механізм здійснюється у формі використання, виконання, дотримання та застосування прав і свобод.

Механізм охорони прав особи – це заснована на правових нормах діяльність компетентних органів, спрямована на усунення перешкод у реалізації особами своїх прав і свобод, боротьбу з невиконанням обов'язків і зловживанням правами для забезпечення нормальної реалізації прав і свобод. Цей механізм здійснюється у формі профілактики, запобігання, недопущення можливих порушень прав.

Механізм захисту прав особи має місце у випадку їх порушення. Він включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями й відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення. Без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найдійовіша охорона, другий її ступінь.

На думку М.Д. Савенко, основу механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина становлять правові принципи, норми, а також умови й вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують реалізацію, охорону й захист прав і свобод особи⁴. Серед науковців-конституціоналістів затвердилась думка, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи осіб і встановлюють гарантії їх реалізації, а також систему органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, завдяки яким реалізуються, охороняються й захищаються основні права та свободи осіб. Отже, з огляду на це основу механізму забезпечення прав людини та громадянина доцільно поділити на нормативну (сукупність правових норм) та інституційну (структура й діяльність відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інституцій держави).

Нормативну основу механізму забезпечення конституційних прав людини та громадянина становлять конституційні норми й конкретизувальні норми поточного законодавства, за допомогою яких здійснюється закріплення загальних, формально визначених правил поведінки, що покликані забезпечити єдиний порядок і стабільність регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення права людини шляхом створення, зміни чи скасування правових норм, визначення сфери їх дії та кола учасників. Сутність нормативної основи механізму забезпечення права людини та громадянина визначається тим, що саме вона дає цьому механізму правове життя, наділяючи його відповідними юридичними формами.

Інституційна основа включає діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які за допомогою своїх владних повноважень забезпечують реалізацію, охорону й за-

² Чуб О.О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : [монографія] / О.О. Чуб. – Х. : Одіссей, 2005. – С. 100.

³ Гасанов К.К. Конституционный механизм защиты основных прав человека : [монография] / К.К. Гасанов. – М. : Юнити-дана, Закон и право, 2004. – С. 197.

⁴ Савенко М.Д. Конституційний суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М.Д. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 70.

хист прав осіб⁵. Нормативну та інституційну основи механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина можна назвати своєрідними юридичними гарантіями прав і свобод людини та громадянина, під якими розуміється надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які встановлюються в Конституції й нормах чинного законодавства та необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами-нормами й діяльністю органів держави максимального здійснення, охорони та захисту конституційних прав і свобод осіб.

Треба відзначити, що в науковій літературі поняття «охорона» й «захист» мають різне трактування. Наприклад, у Юридичній енциклопедії дається визначення поняття охорони Конституції України як системи конституційно-правових засобів і гарантій від можливих порушень або неправомірних змін Конституції України⁶.

Особливість нормативно-правових гарантій захисту конституційного права особи на підприємницьку діяльність полягає в тому, що вони мають безпосереднє завдання поновлення порушеного права, встановлюють і надають заходи та засоби для цього, сприяють утворенню в державі режиму найбільшого сприяння для успішної реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Зміст нормативно-правових гарантій конституційного права на підприємницьку діяльність полягає в утворенні таких правових інститутів, які б охороняли й захищали це право від зазіхань органів державної влади, інших організацій, окремих громадян. Можна сказати, що нормативно-правові гарантії покликані безпосередньо забезпечувати правомірність у реалізації права на підприємництво, його охорону та захист⁷.

Українське законодавство визнає основні права і свободи людини та громадянина й бере на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов для їх охорони від можливих протиправних посягань і захисту в разі їх порушення. Ці зобов'язання держави зафіксовані в законодавстві, є юридичними гарантіями їх охорони й захисту. Під охороною конституційного права на підприємницьку діяльність варто розуміти взаємопов'язані заходи, які здійснюються державними органами, спрямовані на запобігання порушенням цього права, усунення причин, що їх породжують, і сприяють, в кінцевому результаті, нормальному процесу його реалізації особою.

Відповідно до статті 42 Конституції України, права кожного на підприємницьку діяльність, держава гарантує вільний вибір такої діяльності, вільне розпорядження прибутком, забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає права споживачів від виявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт.

Це право означає, що кожний сам вільний вибирати, орієнтуючись на свої бажання й можливості, чим займатися: стати підприємцем, менеджером або розпочати індивідуальну трудову діяльність. Людина може визначитися, що вигідно для неї особисто, і заздалегідь вирішити, коли і що треба робити, що від кого й у якому обсязі та на яких умовах вимагати для реалізації своїх економічних прав та інтересів. Проте приватна ініціатива не може суперечити суспільній користі й моралі, завдавати шкоди особистій безпеці, правам людини та її гідності, порушувати норми економічної безпеки. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку. Проте під час здійснення громадянами права на підприємницьку діяльність встановлюються певні обмеження й заборони. Основний Закон України, окрім того, що закріплює за кожним право на підприємницьку діяльність, ще й встановлює відповідні умови, з дотриманням яких можна без перешкод на практиці реалізувати зазначене право. Одним із найтипівіших порушень прав громадян на підприємницьку діяльність є надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання. Особи, які займаються підприємницькою діяльністю, постійно стикаються з проблемами, що виникають між ними й посадовими особами владних структур.

⁵ Чуйко З.Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України / З.Д. Чуйко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 8 (58). – С. 86.

⁶ Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 1. – 1998. – С. 384–385.

⁷ Різник С.В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / С.В. Різник. – Ужгород, 2008. – С. 101.

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності регулюється й гарантується нормами цивільного та господарського права. Однак законодавча база в окремих спірних питаннях не дає повних відповідей для винесення обґрунтованих законних рішень. Слабкість і недосконалість правового захисту підприємництва, неврегульованість багатьох його аспектів, неузгодженість нормативних актів негативно впливають на ефективність підприємництва в Україні. Господарське законодавство України відзначається крайньою непослідовністю, суперечливістю, неузгодженістю й містить істотні прогалини. Одним із дестабілізуювальних факторів для сфери господарських правовідносин є прийняття законів, що не враховують реальної соціально-економічної ситуації, вступають у конфлікт із Основним Законом держави – Конституцією України – та іншими, раніше прийнятими нормативно-правовими актами. Належне нормативне забезпечення охорони й захисту господарських прав можливе лише за допомогою застосування комплексного нормативно-правового регулювання в Конституції, законах, підзаконних, локальних правових актах.

Щодо захисту права на підприємницьку діяльність в Україні є норма, яка закріплена статтею 20 Господарського кодексу України, де зазначено, що держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права й законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, зачіпають права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод із підстав, передбачених законом;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських правовідносин;
- установа, зміни та припинення господарських правовідносин;
- іншими способами, передбаченими законом⁸.

З огляду на комплексний характер підприємницького права захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється за допомогою норм багатьох галузей права: цивільного, адміністративного, кримінального, трудового тощо. Проте засоби охорони зазначених чотирьох галузей права можна вважати найважливішими. Зважаючи на те що основною метою підприємницької діяльності є отримання прибутку (тобто яка-небудь діяльність суб'єкта підприємницької діяльності в кінцевому підсумку зводиться до збереження та за можливості збільшення власного матеріального достатку), саме цивільно-правові засоби захисту порушених прав та інтересів підприємців можна вважати базовими.

За результатами дослідження основних напрямів державної діяльності в сфері охорони та захисту конституційного права людини на підприємницьку діяльність, можна зробити такі **ВИСНОВКИ**.

Реалізація особою права на підприємницьку діяльність неможлива без активної участі держави.

Зміст нормативно-правових гарантій конституційного права на підприємницьку діяльність полягає в утворенні таких правових інститутів, які б охороняли та захищали це право від зазіхань органів державної влади, інших організацій, окремих громадян. Під охороною конституційного права на підприємницьку діяльність варто розуміти взаємопов'язані заходи, які здійснюються державними органами, спрямовані на запобігання порушенням цього права, усунення причин, що їх породжують і сприяють, у кінцевому результаті, нормальному процесу його реалізації особою, забезпечуються положеннями Конституції України, які захищають усіх суб'єктів права власності й господарювання, забезпечують захист конкуренції в підприємницькій діяльності.

⁸ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню теоретичних і практичних проблем забезпечення державою конституційного права людини та громадянина на підприємницьку діяльність, а саме охорону й захист права на підприємництво. Зроблено акцент на загальнотеоретичні аспекти прав людини, звернено увагу на проблеми забезпечення цих прав, вивчення і створення дієвих механізмів реалізації, охорони та захисту права на підприємницьку діяльність в Україні.

Summary

The article studies the theoretical and practical problems of the state of human rights and citizen to the entrepreneurial activity, namely the protection of human health and for business. Made focus on general theoretical aspects of human rights, and drawn attention to the problem of providing these rights to study and create effective mechanisms for implementation, protection and the right to business in Ukraine.

Використана література:

1. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность / Е.А. Лукашева ; отв. ред. В.М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1986. – С. 262.
2. Чуб О.О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : [монографія] / О.О. Чуб. – Х. : Одісей, 2005. – С. 232.
3. Гасанов К.К. Конституционный механизм защиты основных прав человека : [монография] / К.К. Гасанов. – М. : Юнити-дана, Закон и право, 2004. – С. 432.
4. Савенко М.Д. Конституційний суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М.Д. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 68–83.
5. Чуйко З.Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України / З.Д. Чуйко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 8 (58). – С. 81–89.
6. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 1. – 1998. – С. 384–385.
7. Різник С.В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / С.В. Різник. – Ужгород, 2008. – С. 101.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Артем Ковач,

здобувач, молодший науковий співробітник

*Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*